

Modernleşen Türkiye’de Gündelik Yaşamın Dönüştürülmesi Serüveni

Mehmet İZMİR

Türkiye’de modernleşme, Tanzimat yıllarından itibaren gündelik yaşamın dönüşümü perspektifi ile iç içe gitmiştir. Kemalist değişim modeli sadece devlet yapısını ya da siyasal rejimi dönüştürmeyi hedeflememiş, gündelik hayata ilişkin dönüşümleri de ideal edinmiştir. Modernleşmeye öncülük eden kadro, batılılaşmaktan salt teknik ilerleme ya da sınıfsal çatışmayı değil, gündelik hayatın değişimini de murat edinmiştir.

Çalışmamızın amacı Türk modernleşmesinin gündelik yaşam üzerinde yarattığı sonuçlara temas ederek, kadın, toplumsal ilişkiler, müzik, sosyal yaşam gibi alanlarda temayüz eden gelişmelere dikkat çekmektir.

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde batılılaşma sadece ekonominin ve siyasetin batılı formlara sokulması değil, aynı zamanda gündelik yaşamın da bu formlara sokulmasıdır. Nilüfer Göle; Kemalist modernleşmenin en büyük hedeflerinden birinin günlük yaşamın pratiklerinde, sıradan insan davranışlarında Batı modeline dayalı olarak radikal değişimlere ön ayak olmak olduğunu ifade eder.¹ Benzer bir ifade Stokes tarafından da kullanılır; “Türkiye’de ulus inşası süreci halkın gündelik deneyiminin belli unsurlarını devlet politikası olarak yükseltmiştir.”²

Asıl amaç, batılı hayat tarzının tek yaşam standardı olarak ortaya konulmasıdır. Bunun

için yapılacak şey Osmanlı hayat tarzını tamamen tasfiye etmektir. Hedeflenen; muasır medeniyetler seviyesine tedricen ulaşmak değil, bunu acilen gerçekleştirmektir.

Sosyal hayat yeniden tanımlanırken, laikliğin önemli bir göstergesi olarak kadın ve erkeğin bir arada bulunabildiği bir yaşam biçimi kurgulanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde geleneksel İslami kamusal anlayışından ayrılarak; kamusal ve özel alanlar arasındaki sınır çizgileri yeniden çizilmiş, kadının daha görünür olduğu bir yaşam biçimi yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Geleneksel kültür unsurlarının tasfiyesi ancak devletin bunlara karşı aktif bir mücadelesi ile mümkün olacaktır. Bu tasfiyenin kendiliğinden gerçekleşmesi mümkün değildir. Dışlama, bastırma, tek tipleştirme, yasaklama, yok sayma gibi yöntemlerle yapılacak aktif mücadelede hayatı olağan akışına bırakmak yerine sürekli ona yön verilmeye çalışılmıştır. Tüm bunların yanı sıra modern yaşam biçimini teşvik için gündeme getirilen birçok tedbir de aynı zamanda yürürlüğe konulmuştur.

Modernleşen Türkiye’de, günlük yaşamın dönüştürülmesi için en yaygın kullanılan iki araç zora dayalı hukuk düzenlemeleri ve rıza yaratmaya dayalı eğitim metodudur. Hukuksal araçlara “Soyadı ve Unvanlar Kanunu, resmi tatil günlerinin laik bir planda değiştirilmesi, ölçü değişikliği, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla ilgili kanunlar” örnek olarak verilebilir. Rıza yaratmaya dayalı araçlarla ise birtakım örnek şahsiyetler üzerinden toplum dönüştürülmeye çalışılmış, (Mustafa Kemal’in eşi Latife Hanım gibi) adap kitapları ve cumhuriyet balolarıyla belirli bir biçimsel

1] Nilüfer GÖLE, *Modern Mahrem: Uygarlık ve Örtünme*. s. 49

2] Martin STOKES, (2003), “Gündelik Yaşamı Tanımak”, Der.: Ayşe SAKTANBER - Deniz KANDİYOTİ, Çev.: Zeynep YELÇE, *Kültür Fragmanları*. s. 324

yaşam teşvik edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de Batılı bir yaşam biçimi oluşturmaya çalışırken kullanılan araçların batı demokrasilerinin siyasal araçlarıyla benzer nitelikte olmaması demokrasi ve kamusal katılıma ilişkin bugünkü Türk siyasal yaşamına dek uzanan önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kemalist seçkinler otuzlu yıllar Avrupa’sına baktıklarında; ekonomik ve siyasal dönüşümlerini uzun yüzyıllar içinde pazar mekanizmalarıyla tamamlamış demokratik batı ülkelerinin yanı sıra, değişimin devlet tarafından acilen gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan, modernleşmeye geç kalmış İtalya ve Almanya gibi Avrupa ülkelerini de görmüştür. Kendisi de benzeri bir geç kalma hali içerisinde olan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin o yıllarda hızla kalkınan tek parti rejimlerinden etkilenmemesi düşünülemez. Bu bağlamda Kemalist devrim sürecinin, yapmak için yıkmayı meşru ve akılcı gören modernist anlayışı tam anlamıyla benimsediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında çoğu köylü olan, geleneksel ve dinsel bir adaba göre yaşayan, yerel yaşam biçimleriyle hayatını idame ettiren halk kitleleri; rejim tarafından dikte edilen ve kentlilikle sıkı biçimde bağlantılı olan adab-ı muaşeret kurallarını benimsememiş, bu yaşam biçimleri geniş halk kitleleri üzerinde neşv-ü nema bulamamıştır. Bu kuralların tatbiki, neredeyse sadece dönemin asker ve sivil memurları üzerinde, Ankara’da bürokratik yaşam üzerinde söz konusu olmuştur.

Tüm bu süreçte, halk tarafından eski yaşam biçimlerini sürdürmek ya da yeni önerilen yaşam biçimlerine uyarlamak şeklinde bir direniş de söz konusu olmuştur. Devrimlerin savunucusu olan aydınlar bile modernliğin hayata geçirilmesi sürecinde bu idealleri pratiğin gereklerine göre yeniden şekillendirmiştir. Gelenekle mücadele eden bu aydınlar da modernite karşısında duyulan kaygıdan muaf olamamış, bazen içkiyi fazla kaçırdıklarında, yani bir coşkunluk anında ya da bir dil sürçmesi gibi fark etmeden, “geleneğe” kaçırılmışlardır. Bu durumun en tipik örneklerinden birisi, 1926 yılında konservatuarın Türk müziği bölümünün öğrenime kapatılması ve 1934 yılında radyoda -iki yıl boyunca- Türk

musikisi çalınmasının yasaklanması yönündeki yasaların önünü açan Mustafa Kemal’in akşamları bu pek sevdiği musikiyi dinlemeye devam etmesidir.³

Şu anekdot da dönemin önde gelenlerinin modernleşmeyle birlikte yaşanan çatışma ve gerilimi tüm ağırlığıyla bünyelerinde hissettiklerini göstermektedir:

“TBMM’nin 1945 mali yılı bütçe tartışmaları sırasında radyo yayınları da gündeme gelir. Bu tartışmalar kapsamında radyoda Türk musikisinin ağırlığının artması yönündeki lehte ve aleyhte görüşler belirtilir. Bu celsede söz alan Çoruh milletvekili M. Kansu’nun aktardığı bir anu ilginçtir: “Tahattur buyurursunuz ki bir sıra Atatürk zamanında alaturka radyodan kalkmış idi. En nihayet bir gün Tamburacı Osman Pehlivan geldi. Bir hava çaldı. Atatürk ağlamağa başladı. Sebebini sordum, “niye ağlamayayım?” dedi, “annemi hatırladım, bu anamın şarkısında bizim bin bir hatıramız vardır. Alaturkayı kaldırmayın” dedi. “Annem beni ninni ile büyüttü, Bethofenle değil.” Bunun üzerine tekrar alaturkanın çalınmasına müsaade etti. (Alkışlar)” 4

Bu girişten sonra gündelik yaşamın dönüştürülmesine ilişkin batılı süreci kısaca özetleyerek ardından Osmanlı’daki gelişmelere değinelim.

Batı’daki Gelişmeler

Ortaçağlarda Batı Avrupa’da, özel ve kamusal hayat iç içeydi ya da birbirinden kolayca ayırt edilemiyordu.⁵ Modernleşme ile birlikte bu durum köklü bir biçimde değişikliğe uğradı. XVIII., XIX. yüzyıl liberal burjuva toplumunda özel alan ve kamusal alan birbirinden ayrılmıştı. Özel alan dendiğinde akla, bireyin doğuştan mahkûm olduğu aile, arkadaşlık gibi yüz yüze ilişkilerin, çalışma hayatının alanı geliyordu. Bu alanın içerisine bireysel mülkiyet ve mahremiyet alanı dâhil idi. Kamusal alan ise artık büyük oranda temsili bir nitelik kazanmış modern ve ulusal

3] 1930-1939 arası Türkiye’de Adabı Muaşeret, Toplumsal Değişme ve Gündelik Hayatın Değişimi, Tülin Ural. (2008) (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı)

4] Aktaran, Meltem AHİSKA, (2005), Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik, s. 32)

5] Philippe ARIES ve George DUBY, *Özel Hayatın Tarihi 3: Rönesanstan Aydınlanmaya*, Çev: Devrim ÇETİNKASAP.

nitelikteki devletin yapıp ettiklerinden ya da yasalardan çok; devlet etkinliklerine yönelik direniş veya desteği kapsıyor, hayırseverlik derneklerinden ya da edebî topluluklardan yasal ya da yasadışı siyasal örgütlenmelere dek, birbirlerinin geçmişini o kadar da yakından tanımayan bireylerin bir arada tartışıp ortak fikir ve eylem ürettikleri siyasal alandan oluşuyordu.⁶

Modern yaşam biçimine geçişte, devletin oluşumu, okuryazarlık oranının artması ve yeni mezheplerin ortaya çıkması/mevcutlarının kendini dönüştürmesi şeklindeki üç mühim gelişmeyi unutmamak gerekir.⁷ Merkezi modern devlet, bireyi geçmiş sadakat bağlarından azade kılacak düzenlemeleri gerçekleştirirken kamusal alanın özel ve mahrem niteliğine son vermiştir. Piyasa koşulları sonucu erken modern toplumda saray çevresi ve soylular, kentsel alt sınıf ve köylüler ve de ikisinin arasındaki burjuva’dan oluşan sınıflı bir yapı ortaya çıkmıştır.⁸

Bu dönemde konut mimarisi de önemli bir değişime uğrayarak mekânsal işlevler ayrılmış, odalar küçülmüştür. Tüm aile bireylerinin uyku dışındaki tüm zamanlarını aynı ortak mekânda geçirmesi zorunluluğunu ortadan kaldıran şömineler icat edilmiş, mahrem odalar arasındaki kamusal geçiş noktaları olan hol ve koridor benzeri yapı unsurları ortaya çıkmıştır.

Batı Avrupa’da, Ortaçağ’ın şövalyelik kodları, yerini adab-ı muaşeret kurallarına bırakmıştır. XVI. yüzyıla dek köylülerin kültürünü yaşayan aristokratlar, bu tarihten sonra kendilerine mahsus ince bir kültür oluşturmaya başlamıştır. Burjuvalar arasında aristokratların yaşam biçimlerinin taklit edilmesiyle bilhassa İngiltere ve Fransa’da adab-ı muaşeret kuralları gelişmiştir.

Osmanlı’da Modernleşme Girişimleri

Osmanlı’da ise devletin batı tarzı bir yapı oluşturmaya yönelik modernleşme girişimleri

XIX. yüzyılda başladı. III. Selim ve II. Mahmut ile başlatılan ve ilki başarısız, ikincisi nispeten daha başarılı girişimlerin asıl hedefi orduyu modernleştirmektir. İdareyi modernleştirmeyi hedefleyen Tanzimat ise günlük yaşam, aile hayatı ve birey üzerinde de etkili olmuştur.

Geleneksel Osmanlı kurumlarında aileye ve toplumun düzenine ilişkin yaptırım ‘doğruyu empoze etmek’ten çok, ‘yanlışı önlemek’ üzerine kuruluydu. Doğru, genellikle tavsiye biçimde yaygınlaştırılırdı. Modern öncesi devletin elindeki araçların ve teknolojik imkânların kısıtlılığını düşündüğümüzde geniş topraklar ve büyük çeşitlilik arz eden nüfus üzerinde bu yaygınlaştırma işleminin sınırlılığı tahmin edilebilir. Zaten diğer modern öncesi devletler gibi Osmanlı devletinin de toplumun kurgulanması, dizayn edilmesi gibi bir hedefi bulunmuyordu.

Tanzimat’la birlikte Osmanlı devletinin nüfusu bilimsel esaslar etrafında tanımayı, sınıflandırmayı ve bu bilgilere dayalı projeler yapmayı hedeflediğini görmekteyiz. Devlet, iktidarını hükmettiği nüfus ve coğrafyanın tüm birimlerinde hissettirmek için sağlık ve aile hayatı gibi önemli hususlarda modern ve bilimsel usuller tatbik etmiştir. Bütün bu modernleşme girişimleri sadece sultan tarafından değil, bürokratik bir kadro tarafından yürütülmekteydi. Aynı zamanda daha kalabalık ve rasyonel bir bürokratik örgütlenme de hedeflenmekteydi. Daha düzenli ve kalabalık modern bir askeri teşkilat, modern bir eğitim sistemi, verimli bir vergilendirme anlayışını icra edecek modern bir maliye için Batı’daki ve Mısır’daki modernleşmiş rakipler örnek alınıyordu.

Modernleşme süreci çoğulcu hukuk ve eğitim anlayışının, yerel yaşama biçimlerinin devlet karşısında erimesine ve belli bir tek tipleşmeye, standartlaşmaya uğratmasının yanı sıra aynı zamanda önemli zihniyet değişimlerine de yol açıyordu. Bu değişimlerin en önemli yansımalarından birisi de zaman algısının değişmesidir.

Belirlilikten uzak, kaderi ve rastlantıyı es geçmeyen bir zaman algısı yerine Batı toplumlarının belirli, net, hayatı programlayıp rastlantıya ve kadere yer bırakmayan standartlaşmış zamanı gelmiştir. İslâm toplumu için saat ve zaman, insana giden emin bir yol

6] Jürgen HABERMAS, (1997), *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev.: Tanıl BORA - Mithat SANCAR, s. 97

7] Tülin URAL 1930-1939 Arası Türkiye’de Adabı Muaşeret, Toplumsal Değişme ve Gündelik Hayatın Değişimi, (Doktora Tezi)

8] URAL, a.g.e.

olarak sabrı öğretir ve ilmek ilmek örülür. Modern zaman algısı ise insan deneyiminden kopuktur. Modern öncesinde zaman, içini ancak Allah'ın doldurabileceği sonsuz bir boşluktan ibarettir. Modernleşmeyle birlikte aynulaşmış, tek tipleşmiş ve hayatın hızlanmış ritmine bağlı ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan bir zaman algısı yerleşir. Bu standart zaman algısı içerisinde vapurları yakalamak, çalışılan daireye zamanında yetişmek, standart yemek vaktini kaçırmamak gibi edimler önem kazanmaktadır. Zaman artık ekonominin jargonuyla kavranır, meta ve mal üretimine özgülenmiştir. İçindeki bazı vakitler "dolu", bazıları da "boş" tur ve boşluklar da vakitler daha verimli geçsin diye vakit ayrılan yararlı etkinliklerle geçirilmelidir.⁹

Zaman algısının yanı sıra mekânsal kullanımlarda meydana gelen değişikliklere de değinmek gerekir. 19. yüzyılda batı tarzı mobilyalar seçkin Osmanlı evlerine girmeye başlamıştır. Konağın yerine kâgir evler, onların yerine ise apartman daireleri yapılmaya başlanmıştır.

Zengin Osmanlı evlerine girmeye başlayan batı tarzı eşyaların nasıl kullanılacağına ise seçkin zümre tam anlamıyla vakif değildir. Bu dönemde şömine ve piyanonun çoğu kez süs amaçlı olarak salonlara konulduğu; bir Osmanlı salonunda örneğin bir portmantoya rastlanabileceği belirtilir; öyle ki Ahmet Mithat Efendi de herhalde bu karmaşaya son vermek için adab-ı muaşeret kitabında modern eşyaların ve odaların işlevini uzun uzun anlatmıştır.¹⁰

Sosyal ve içtimai hayat üzerinde önemli tesirler bırakan modernleşme girişimleri devrin sanat anlayışında, bilhassa musiki anlayışında da önemli devrimlere yol açmıştır. Şimdi bu gelişmeleri yakından inceleyelim.

Musiki ve Sanat Alanında Yaşanan Gelişmeler:

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni rejim, Osmanlı-Türk musikisinin peyderpey unutturulmasına gayret etmiştir. 1916 yılında İs-

tanbul'da doğu ve batı müzikleri eğitimi vermek amacıyla kurulmuş olan Dar'ül Elhan'ın Doğu Şubesi 1926 yılında kapatılmıştır. 1927 senesinde teksesli müzik eğitimi hem devlet hem de özel okullarda yasaklanmıştır. 2 Kasım 1934'ten 6 Eylül 1936'ya kadar geleneksel Osmanlı-Türk müziği ve Halk müziklerinin radyoda çalınması yasaklanmıştır. Klasik batı müziğinin ülkede yerleşmesi için konservatuarlar açan, yurt dışına klasik müzik eğitimi almak için öğrenci yollayan devlet, 1975 yılında Türk Müziği Konservatuarları'nın açılmasına değin Osmanlı Türk musikisi eğitimi de halk müziği eğitimi de vermemiştir.

Sanat alanındaki modernleşme sürecine ilişkin batıdaki gelişmeleri tetkik ettiğimizde 18. yüzyıldan itibaren belirli sanat alanlarının sanatçılarının toplumsal konumlarında ciddi kırılmalar meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde ressamlar soyluların himayesinden kurtulup, yaptıkları resimleri satarak yaşamaya başlamıştır. Mimarlar saray ve kilise binaları yerine, parası olanlara konutlar yaparak toplumun içinde yaşayan meslek sahibi bir zümreye dönüşmeye başlamıştır.¹¹

Orta Avrupa'daki bestecinin toplumsal konumu da kısa bir sürede köklü bir değişime uğramıştır. Burjuva pazarının bir sanat yapıtının, üretilen herhangi bir meta gibi pazarlık konusu olmasını, satılmasını istemesi bestecilerin uşak giysisi yerine herkesle eşitleri olarak konuşan vatandaş yalın giysisini giymesini sağlamıştır. Artık sanatçı efendinin sarayından, malikânesinden çıkarak meslek sahibi yeni bir zümreye dönüşmüştür. Bu dönemde burjuva, sanat ürünlerini satın alarak aristokrasinin sanat zevkini edinmeye yönelmiştir.

Musiki alanındaki modernleşme sürecinin bize has hikâyesine değinmeden evvel Osmanlı-Türk musikisinin temel karakteristik özelliklerinden bahsetmek gerekecektir. Osmanlı-Türk müziğinin genel karakteristik özelliği sazdan çok sese (insan sesine) önem veren bir müzik türü olmasıdır. Bu müzik türünde askeri ve dini türler dışında tek kişinin çalıp söylediği "solo" icralar hâkim olup "koro" icrası daha azdır. Ayrıca gazel ve taksim denilen ses ve saz irticalleri çok önemli bir kıstastır. Bu müzik türünde eser notadan değil, meşk usulü ile üstattan öğrenilir. İcra

9] Ahmet Hamdi TANPINAR, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*.

10] Ekrem İŞİN, (2001), "Ahmet Mithat Efendi ve Gündelik Hayatın Pratik Bilgisi: Adab-ı Muaşeret", *İstanbul'da Gündelik Hayat*.

11] Ünsal OSKAY, *Müzik ve Yabancılaşma*.

edilirken ise notaya bakarak değil, ezberden usul vurularak icra edilir. Bu özellikleri nedeniyle Osmanlı-Türk musikisi, saz müziğinden çok ses musikisi olarak gelişim göstermiştir. Osmanlı musikisi klasik anlamda doruğuna Hafız Post, Itri, Zaharya, Osman Dede, Ebubekir ve Abdulhalim ağalar, Tab’i ile çıkmış, bu bestekârlarda en güzel eserlerini Fuzuli, Baki, Nabi, Nefi, Fasih, Fazıl ve Vasıf gibi klasik divan şairlerinin gazelleri üzerine vermişlerdir.¹²

Osmanlı musikisinin icra edildiği yerler; saray içindeki Enderun, Mevlevihaneler ve tekkelerdir. Burada müziğin çömezlere aktarımı, nota ile değil meşk ile gerçekleşmektedir. Bu müzik türünde tekrar ve taklit üzerine kurulu “meşk etme”, musikinin öğrenim aktarım ve icrasında önemli bir yer tutmaktadır. Meşk gerçekleştirilen başlıca mekânlar, Saray Meşkhanesi, tekkeler, Mevlevihaneler, camiler, konaklar, evler ve kıraathanelerdir.

Osmanlı-Türk musikisi bir kapalı mekân müziğidir. Burada eser icrası, mehter müziği dışında hiçbir surette kitle önünde yerine getirilmez. 2. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağının kaldırılıp modern bir ordu olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin kurulmasıyla 1826 yılında Mehter Hane-i Humayun kapatılmış ve Müzik-yı Humayun kurulmuştur. Bununla birlikte orduya geleneksel mehter müziği değil, batılı bando tarzı müzik eşlik etmeye başlamıştır.

Geleneksel müziğe itibar edilmeyerek Batı müziğine değer verilmesinden ötürü Dede Efendi “artık bu işin tadı kalmadı” diyerek sarayı terk etmiş, Dellalzade İsmail Efendi, Mustafaazade Ahmet Efendi gibi önemli besteci şahsiyetler de bu dönemde sarayı terk etmek durumunda kalmıştır. Artık Saray’ın yeni kuşağı da geleneksel müzik eğitimi alarak değil alafanga müzik eğitimi ile yetiştirilmektedir.

Bu dönemde klasik tarzın ağır mesafeli tarzından kopulmuş, söz geri düşmüş, saz önem kazanmıştır. Sarayda ve tekkede yetişmiş müzisyenlerin çoğu ilgisizlik nedeniyle halkın begeneceği tarzda yapıtlar yapmaya başlamıştır. Saray pratiğini kaybeden musiki, saray dışına çıkarak meyhaneler, tavernalar ve

İstanbul’un kenar semtlerindeki konaklarda icra alanı bulmuştur. Saraydan uzaklaştırılıp tekkelere yönelen müzisyenler, Cumhuriyet döneminde tekkelerin de kapatılmasıyla hep-ten geçim derdine düşmüş, geçim için eserlerini satmaya başlamıştır.

Yıkılmaya yüz tutan Osmanlı Devleti’nin yaşadığı acı ve çalkantılar Zekai Dede, Tanburi Ali Efendi, Hacı Arif Bey, Tanburi Cemil Bey gibi bestekârların melankolik lirizmi ifade eden eserlerine yansımıştır.¹³

Batılılaşma ve Osmanlı-Türk musikisine verilmeyen önem nedeniyle Tanburi Cemil gibi bir şahsiyetin eğlence meclislerinde tanbura “Fatma Hanım” dedirtmesi, “Yangın var” diye bağırması Osmanlı-Türk musikisinin piyasalaşmasının hazin boyutuna dikkat çekmektedir. Hatta Tanburi Cemil’in bu durum karşısında “Aklım olsaydı alafanga keman çalar, böyle meyhanelerde kemençe ile ekmek parası kazanmağa uğraşmazdım” dediği rivayet edilmiştir.¹⁴

Tepeden indirilen Batı kültürü ve sanat anlayışı, toplum üzerinde sınırlı bir etki uyandırmış ve halk dayatılan batı müziği karşısında 1930’lardan itibaren Arap radyolarına ve Mısır filmlerine yönelmiştir. Türkiye’de 1936’dan ithalinin yasaklandığı 1948 yılına kadar 1130 Mısır filmi, küçük kasabalara dahi girerek haftalarca oynamıştır. Acı ve keder yüklü şarkılarla dolu olan bu filmlere “Leyla ve Mecnun”, “Şark Yıldızı”, “Aşkın Göz Yaşları” ve Hint yapımı “Avare” örnek olarak gösterilebilir.¹⁵

Mısır filmlerinin halk nezdinde yoğun ilgi görmesi nedeniyle 1938 yılında zamanın Matbuat Umum Müdürlüğü, bu filmlerin Arapça sözlü musiki ile oynatılmasını yasaklamıştır. Bunun üzerine bazı Türk müzisyenleri Mısır filmlerinin Arapça sözlü musikilerini Türkçe sözler katarak aynı tarz ve üslupta bestelemeye başlamıştır. İlk olarak Sadettin Kaynak’ın “Leyla” adlı fanteziyle başlayan Türkçe sözler giydirilmiş Arap müziği furyası kısa zamanda büyük etki yaratmıştır. Örneğin, Hafız Burhan’ın “Aşkın Göz Yaşları” filmine yük-

12] Geçiş Sürecinde Yiten Musiki: Sosyal Dönüşüm ve Osmanlı-Türk Musikisinden Varoluşsal Profiller, Vefa Saygın ÖĞÜTLE-Hüseyin ETİL, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (2009) sayı 15.

13] A.g.e.

14] A.g.e.

15] Bkz. Nazife GÜNGÖR, *Arabesk*, Ankara: Bilgi Yayınevi (2. baskı), 1993, s. 68-69

diği Türkçe sözlerle yaptığı plak büyük satış rekorları kırmıştır. Hafız Burhan'dan başka Zeki Müren de Mısırlı sanatçı Ferit Atras'ın "Zennube" adlı şarkısını Türkçe sözlerle donatarak plak yapar ve bu plak da satış rekorları kırar. Münir Nurettin Selçuk Muhsin Ertuğrul'un filmlerine dâhil olurken, Müzeyyen Senar da çeşitli filmlerde okuyarak süreçte yerini alır.¹⁶ 1970'leri etkisi altına alan arabesk tarzının oluşmasında bu geleneğin büyük payı vardır.

Musikinin batılılaşması sürecinde meydana gelen önemli olgulardan birisi "serbest icra" tarzının ortaya çıkmasıdır. Temeli Sadettin Kaynak tarafından atılan ve Gazino kültürü ile iyice yaygınlaşan serbest icra, geleneksel musikiden kopuşun önemli bir adımı olmuştur. Geleneksel musikide önemli olan şarkının "okunmasıdır", her icrada bestenin orijinal hâli tekrar okunmaya çalışılır, özgün hâlden sapma asla beklenmez, sadakât esastır.¹⁷ Serbest icra tarzında ise icra esnetilir, yorum bestenin önüne geçer, icracı esere kendi yorumunu verir. Burada artık makam farklılıklarından ziyade yorum farklılıkları önem kazanır. Müzikte icracının önem kazanmasıyla birlikte müziğin her defasında yeniden üretimi mümkün hale gelmiş ve bu da piyasalaşmanın önünü açmıştır.

Tüm bu süreç sonucunda Osmanlı Türk musikisi, müzikal olarak arabeskleşen ve Zeki Müren örneğinde olduğu gibi dili rahatlıkla anlaşılır ve akıcı hale getirilen, içerik ve biçim bakımından tüketime hazır hale gelen bir vasma dönüşmüştür.¹⁸

Gündelik Yaşamın Batılılaştırılması Bağlamında Adab-ı Muaşeret Eserleri

Makalemizin ilk kısmında aydınlanmacı devletin toplumsal yaşama ilişkin dönüştürücü perspektifi içerisinde adab-ı muaşeret kurallarının ve bu konuda topluma sunulan eserlerin önem arz ettiğinden bahsetmiştik. Bu bağlamda kavramın tetkik edilmesi, okuyucu nezdinde vuzuha kavuşturulması gerekmektedir.

16] Yılmaz ÖZTUNA, *Türk Musikisi*, s. 51

17] Bkz. Orhan TEKELİOĞLU, "Ciddi Müzikten Popüler Müziğe Musiki İnkılabının Sonuçları", *Cumhuriyet Sesleri*.

18] ÖĞÜTLE-ETİL, a.g.e.

Şimdi bu kavramı açıklayarak son olarak bu konuda meydana getirilmiş olan bazı eserlerden de alıntılar yapmak suretiyle makalemize son vereceğiz.

Adab-ı Muaşeret Kavramı

Arapça kökenli bir sözcük olan "muaşeret", iyi geçinme anlamına gelen "işret" kökünden türer ve sosyal ilişkiler içinde bulunma anlamına gelir.¹⁹

Adab ise, "terbiye, iyi ahlâk, zarafet, beğenilen, uygun hareket ve söz" anlamına gelen Arapça "edeb" sözcüğünün çoğuludur; terbiye, töre ve usul, yol, kaide anlamına gelir. Sözlük anlamıyla adab-ı muaşeret, "benimsenmesi ve uyulması gereken ahlâk, nezaket ve adap kuralları" demektir.²⁰

Adab-ı muaşeret kavramı yerine Türkçe Sözlükte kullanılan kavram 'görgü'dür.²¹ Sözlükte bu kavram için iki tanım verilmiştir: 1. Bir toplum içinde var olan ve uyulması gereken saygı ve incelik davranışları, terbiye; 2. Bir kimsenin, yaşayarak ve deneyerek elde ettiği birikim, deneyim.²²

Adab-ı muaşeret kavramı günümüzde; terbiyelilik, incelik, kibarlık, oturmayı kalkmayı bilmek, hanımefendi/beyefendi olmak olarak anlaşılırken, zıddı ise görgüsüzlük, kabalık, kroluk, terbiyesizlik olarak anlaşılır.²³

Türkiye'de batılılaşma döneminde yazılan adab-ı muaşeret kitapları; belli bir kitleyi hedefleyenler ve genel okura hitap edenler olmak üzere iki gruba ayrılır. Özel olarak kitap yazılan gruplar öğrenciler, zabıtlar ve genç kızlardır.²⁴

Bu dönemde yaşlılar deneyimlerinden yararlanılacak bir kuşak olarak görülmeyip, geçmişin köhne fikirlerinin savunucusu olarak değerlendirildiğinden ihtiyarlar için çıkarıl-

19] *Meydan Larousse*, cilt 9.

20] *Meydan Larousse*, cilt 1.

21] URAL, a.g.e.

22] www.tdk.gov.tr

23] URAL, a.g.e.

24] Hayatta Muvaffak Olmak için Bir Genç Kızın Bileceği Şeyler, Hayatta Muvaffak Olmak için Bir Kadının Bileceği Şeyler, Hayatta Muvaffak Olmak için Bir Gencin Bileceği Şeyler, Hayatta Muvaffak Olmak için Bir Erkeğin Bileceği Şeyler ve Hayatta Muvaffak Olmak için Herkesin Bileceği Şeyler isimli kitaplar bu dönemde yazılan kitaplara örnek olarak verilebilir.

muş yayınlara rastlanmaz. Yaşlılar toplumun üretici kesiminden olmadığı için herhangi bir kültürel yatırım yapmaya değer değildirler, geçmiş tecrübenin taşıyıcıları olmaları herhangi bir önem arz etmemektedir, zira tecrübelerinden faydalanılmasına gerek bulunmamaktadır. Adap eserlerinde hedef kitle biyolojik, kültürel ve ekonomik açıdan üretici olan ya da olmaya aday kitledir.

Yeni rejimin, genç kızları kadının dönüşümü açısından önemli bir kitle olarak algılaması ve inkılâpların aynası olmak gibi bir işlev yüklenmesinden ötürü genç kızlar; üzerine yayın yapılacak ayrı bir kategori olarak görülmüş ve genel okuyucu kitlesine seslenen kitaplarda genç kızlara yönelik özel bölümler ayrılmıştır.

Genç kızlar gibi topluma örnek olma misyonu yüklenen başka bir grup da subaylardır. Bu dönemde bu meslek grubuna özel birçok yayın karşımıza çıkmaktadır.²⁵ Subaylar özel olarak kitap yazılan tek meslek grubudur. Subayın “erkek” bedeninde gösterişten uzak, sade, edepli vaziyet sergilenecektir. Bu kitaplarda subaylara sivillerden daha ciddi ve ağırbaşlı olmaları tavsiye edilir, selamlaşma sıralamalarında subayların sivillere karşı üstün olduğu, zira şahıslarında bütün orduyu temsil ettiği vurgulanır.

Bazı Adab-ı Muaşeret Kitaplarından alın-
tılar;

Lütfi Simavi, *Teşrifat ve Adab-ı Muaşeret*
(1914)

(Lütfi Simavi, Osmanlı’da Sultan Reşad’ın padişah olmasıyla protokol ve hariciye mesleğine olan vukufiyetinden dolayı saraya dâhil edilen, yenedünya protokolleri hakkında bilgi sahibi, meşrutiyet sarayının dış yüzü olarak okunabilecek başmabeyincidir)

▪ Kitabın girişi

Acizane edep, terbiye, nezaket ve merasimi kapsayan “adab-ı muaşeret” adı verilen ilmi cemiyette yaşayan her ferdin öğrenmesi gerekir. Kendilerini herkesin üstünde ve her şeye vakıf zannıyla medeni insanlarca kabul

edilen usul ve adetlere önem vermeyen kimseler hataları ve münasebetsiz hareketleriyle âleme gülünç olurlar.

▪ El Öpme

Ataların, ebeveynin, akrabamızın büyüklerinin, ulema ve büyük şeyhlerin ve hocalarımızın elini öpmek güzel olan milli adetlerimizdendir. Herkesçe bilindiği gibi eli elimize alarak evvela dudağa ve sonra alınımıza götürürüz. Avrupalılar kadınlardan başkasının elini öpmezler. Sabık Almanya İmparatoru, eski hükümdarlar gibi özel ilgi olarak el öptürdü. Vaktiyle Rus çarlarının elini öpmek de usulden idi. İngiltere’de başbakanlığa tayin olunan kişinin kralın elini öpmesi eski bir gelenektir. Avrupai el öpme; dudakları elin üzerine temas ettirmekten ibaret olup el kendine doğru çekilmez ve alna çıkarılmaz. Kadın eli gayet nazik ve saygılı bir şekilde öpülmelidir.

▪ Zabıtlar

Zabıtlar gayet temiz giyinmeli, tren ve vapurda birinci ve hiç olmazsa ikinci mevkide seyahat etmelidirler. Avrupa’da bekâr zabıtlar yemeklerini askeri kulüplerde iyi ve ucuza yerler. Kulüplerin güzel tarafları çoktur. Orada yararlı konferanslar verilir ve zabıtlar diğer arkadaşları ile dostluklarını geliştirir. Bir müddetten beri gayet zarif giyinmiş zabıtlara rastgelinmekte ve lekeli üniformalı, traş olmamış ve mendil içinde meyve taşıyan kara ve deniz zabıtlarımız çok şükür görünmemektedir. İnşallah yakın gelecekte zabıtlarımızı her hususta Avrupa’nın en mükemmel ordu zabıtları derecesinde görmekte iftihar ederiz.

▪ El Sıkışma

El sıkışma, bir muhabbet göstergesi olduğundan doğal ve samimi olmalıdır. Parmaklarının ucunu dokundururcasına el vermek çirkin olduğu gibi karşımızdakinin elini başımıza doğru kaldırarak garip bir şekilde el sıkışmak da uygun değildir. Bir kadına ilk olarak el verilmez. Onun bize el uzatmasını beklemeliyiz. Fakat genç kadınlar ve kızlar ihtiyar kişilerin el vermesini bekler ve ümit ederler.

▪ Selamlaşma

Daha önceden tanınan bir hanıma sokakta rast gelindiğinde her şeyden önce erkeğin saygılı bir şekilde selam vermesi lazımdır. Bu usul İngiltere’nin dışında Avrupa’nın her yerinde geçerlidir. İngiltere’de evvela kadınların selam vermeleri beklenir.

25] Sühayla MUZAFFER; Subay-Asker-Memur- Mektepli ve Umumiyetle Herkes için MODERN ADAB-I MUAŞERET, Aydınlık Basımevi, 1939, A.LÜTFULLAH, Zabitan için Muaşeret Usulleri ve Beynelmîlî Teşrifat Kaideleri, Kader Matbaası,1932 bu dönemde yazılan kitaplara örnek olarak verilebilir.

Bir salona girildiği vakit evvela hane sahibi ve sahibesi selamlandığı gibi çıkarken de onlardan başlamalıdır. Şapkalı bir adamın, Türklerin şapkasını çıkarmayarak selamlaması terbiyesinin noksanlığını gösterir. Acizane bunlara verilecek en iyi ders karşılık olarak selam vermemektir.

▪ **Giyinme**

Avrupa'da redingot açık olarak giyilir. Hatta hükümdarın huzuruna çıkarken bile iliklenmez. Her memleketin kendine mahsus usulü vardır. Milli geleneklerimize uyarak büyük bir zatın yanına gidildiğinde redingotu iliklememiz gerekir.

▪ **Davetler**

Yemek sofrasında yanımıza rastgelen hanımın onayını alarak suyunu yahut şarabını bardağına koymak ve kendisiyle rahatsız olmayacak ve hoşuna gidecek şekilde konuşmak nezaket icabı olduğu gibi bir toplulukta veya diğer yerlerde tanıştığımız, uzunca sohbet ettiğimiz ve özellikle yanında sofrada yemek yediğimiz hanımlara eşleriyle tanışıklığımız olmasa bile iki üç gün zarfında bizzat gidip kendisine ve eşine kartvizit bırakmak uygundur. Bu durum hanımın ve eşinin sosyal mevkiine ve kendilerine gelecekte de rastlamak ihtimaline karşılıktır. Böyle kart bıraktığımız hanımın eşi iade-i ziyaret için birkaç gün sonra kartını bize bırakmaya mecburdur. Aralarında Fransızca konuştuklarından kendilerini adab-ı muaşerete ve Avrupa usul ve adetlerine vakıf ve kendini herkesten üstün zanneden ve karşısındakilere merhamet bahşederek bakan bazı evli kimseler ziyaretlerine giden bekârlara kart bırakmayı lüzumsuz görüyorlarsa da bu affolunmaz büyük bir hatadır. Esasen Beyoğlu Frenkleri veya o terbiyeyi görenler hakkındaki muamele Avrupa kibar cemiyetlerinde geçerli adetlere kıyas olamaz. Cemiyetten maksat yalnız kibar cemiyetidir. Hele evine davetli olduğumuz kişiye ve eşine nihayet bir hafta içinde teşekkür için kart bırakmak gerekir.

Et vesaire keserken bıçağı sağ ve çatalı sol el ile tutmalıdır. Havyar, peynir ve onlara benzer şeyler yerken bıçağı ağza götürmek büyük hatadır. Elma, armut ve şeftali gibi meyveleri, ortasından çatalı batırarak bıçakla soymak usulü bugün cemiyetlerde geçerlidir.

**Kazım Karabekir Paşa,
Çocuklara Öğütlerim (1920)**

- Sevgili evlatlarım... Biz bu yoksullukta sizi var etmeye çalışıyoruz. Siz de yetişip varlıklar içinde milleti mes'ut edecek ve memleketi şenlendireceksiniz. Temiz ve sevimli bir hayat için esas olan bu öğütleri size rehber olsun diye yazdım. Zavallı milletimiz pek cahil ve tabii, pek hastadır. Onu sizin tatlı dilleriniz yükseltecek ve iyi edecektir.

**Muhittin Dalkılıç, Yeni Hayat Adamına
Yeni Adabı Muaşeret (1932)**

- Bazı adamlar, su içerken kılıktan çıkmış gibi bir yudumda koskoca bardağı midelerine indirirler ve bu sırada bir boza şişesi boşalır gibi boğazdan sesler çıkar. Gözünüzü kapasanız yanı başınızda bir adam boğuluyor zannedersiniz, bu da insanı sinirlendirir.
- Kollar yana doğru bir tulumba kolu açılır gibi açılarak su içilmez.
- Eldivenle yemek yemek ayıptır.
- Sofrada sümkürülmez.. Lokantalarda bazı adamların ellerini yıkarken yüzlerini, burunlarını da yıkadıkları ve bilhassa sümkürdükleri ve genizlerini içlerine çekerek gırtlaktan kesilen bir tavuk gibi gıklayarak tükürdükleri çok defa tesadüf olunur kabalıklardandır.
- Kürdanla diş karıştırılırken üzüm çekirdeği çıkarılır gibi kesik kesik tükürülmez.
- Kahve veya çay içilirken uzaktan bir fil içer gibi çekilerek gürtüldü edilmez ve hele her nefeste bir (oh) diye ses çıkarmak terbiyesizliktir.
- Yemek yerken ayaklar bir başka iskemle üzerine konmaz.
- Yemek almak işinin davetlilere bırakılması muaşeret icabıdır. Bizzat, porsiyon halinde yemek dağıtmak doğru değildir. Ya aç kalırlar, ya beğenmediklerini yemeğe mecbur olurlar.
- Müzik varsa yemekle başlar. Eğlenceli parçaların çalınması icabeder. Asla klâsik parçalar veya curcuna havaları caiz değildir.

Kaynakça

- AHISKA, Meltem; *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, Metis Yay., İst. 2005.
- ARIES, Philippe ve DUBY, George; *Özel Hayatın Tarihi 3: Rönesanstan Aydınlanmaya*, Çev: Devrim ÇETİNKASAP. Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- BAYKARA, Tuncer; *Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992
- ERTUNÇ, Ahmet Cemil; *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yayınları, İst. 2012
- FİKRİ, Lütfi; *Teşrifat ve Adab-ı Muaşeret*, TBMM Yayınları, 2013.
- GÖLE, Nilüfer; *Modern Mahrem: Uygurluk ve Örtünme*, Metis Yayınları, İst. 1992
- GÜNGÖR, Nazife; *Arabesk*, Ankara: Bilgi Yayınevi (2. baskı), 1993.
- HABERMAS, Jürgen; *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, Çev.: Tanıl BORA - Mithat SAN-CAR, İletişim Yay., İstanbul 1997.
- İŞİN, Ekrem; “Ahmet Mithat Efendi ve Gündelik Hayatın Pratik Bilgisi: Adab-ı Muaşeret”, *İstanbul’da Gündelik Hayat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001,
- KARABULUT, Mustafa; *Tanzimat Dönemi Romanlarında Eğlence Hayatı, Adab-ı Muaşeret ve Kılık Kıyafet*, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İst. 2010.
- MERİÇ, Nevin; *ADAB-I MUAŞERET: Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs Yayınları, İst. 2000.
- MUZAFFER, Süheyla; *Subay-Asker-Memur-Mektepli ve Umumiyetle Herkes için MODERN ADAB-I MUAŞERET*, Aydınlik Basımevi, 1939.
- OSKAY, Ünsal; *Müzik ve Yabancılaşma*, İstanbul: Der Yayınları (3. baskı), 2001.
- ÖGÜTLE, Vefa Saygın - ETİL, Hüseyin; *Geçiş Sürecinde Yiten Müzik: Sosyal Dönüşüm ve Osmanlı-Türk Musikisinden Varoluşsal Profiller*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İst. 2009.
- ÖZTUNA, Yılmaz; *Türk Musikisi*, Ankara: Türkp petrol Vakfı Yayınları, İst. 1987.
- STOKES, Martin; “Gündelik Yaşamı Tanı-
mak”, Der.: Ayşe SAKTANBER - Deniz KANDİYOTİ, Çev.: Zeynep YELÇE, *Kültür Fragmanları*, Metis Yayınları, İst.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, 2015.
- TEKELİOĞLU, Orhan; “Ciddi Müzikten Popüler Müziğe Müzik İnkılabının Sonuçları”, *Cumhuriyet Sesleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst. 1999.
- TOPRAK, Zafer; *Tanzimat Ailesi ve Modern Adabı Muaşeret, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. 1992
- URAL, Tülin; *1930-1939 Arası Türkiye’de Adabı Muaşeret, Toplumsal Değişme ve Gündelik Hayatın Değişimi*, (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı) 2008.

